

Сергій Водотика

**ЛОКАЛЬНИЙ ЗРІЗ ПОСТУПУ
ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ
В КООРДИНАТАХ ІСТОРИЧНОЇ
РЕГІОНАЛІСТИКИ**

У статті проаналізовано регіональні особливості поступу вітчизняної історичної науки на прикладі життя, творчості та інтелектуальної біографії двох колишніх викладачів історичного факультету Херсонського державного університету 1946–1950 рр. – перших в місті кандидата історичних наук П. Денисовця і доктора історичних наук М. Давидова. Обґрунтовано положення про те, що без дослідження розвитку історіографічного процесу в регіонах, на периферії центрів історичного знання, важко реконструювати в повній мірі поступ українського історіописання. Автор стверджує, що наполегливі дослідницькі пошуки і творчі зв'язки з провідними вченими столичних центрів можуть перемістити провінційних істориків з маргінесу в епіцентр історіографічного процесу.

Ключові слова: історична регіоналістика, інтелектуальна біографія, Херсон, П. Денисовець, М. Давидов.

Наступного року виповнюється 100 років існування найповажнішого вишу Херсонщини – Херсонського державного університету. Природно, що такий поважний термін передбачає збирання розкиданого старого каміння і водночас, після аналізу зібраного, розкидання нового. Спробі вписати цей процес у контекст регіональної історичної науки на прикладі даного вищого навчального закладу і присвячена пропонована стаття.

У наш час у світовій і вітчизняній соціогуманітаристиці відбуваються революційні зміни, які суттєво змінили об'єктне поле місцевої історії. Йдеться передусім про зміцнення альтернативи наративістського історіописання за рахунок соціальної історії. Внаслідок нарошення антропологічного дискурсу й осягнення поліваріантності в розумінні історії закономірно зростає роль людини та її соціального середовища в постмодерних дослідженнях¹. Саме тому історична наука вкотре звертається до соціологічних підходів (це відбувається не вперше – згадаємо М. Грушевського, М. Слабченка та інших

¹ *Верменич Я.* Локальні рівні сучасного історичного пізнання: спроба типологізації // *Регіональна історія України.* – Вип. 3. – К., 2009. – С. 10.

істориків 1900–1920-х років), використовує методи мікроісторії, просопографії, інтелектуальної історії тощо. У цьому сенсі наголошено, що такий ракурс об'єктивно спонукає до вивчення історії ідей, наукових зрушень та інших складових інтелектуального життя, історії духовної культури, власне культурології. Інакше кажучи, йдеться про міждисциплінарність на підставі принципу додатковості в широких межах антропології, психоісторії, мікроісторії, що дозволяє рельєфніше й об'єктивніше застосовувати притаманні історичу наративістські методи історіописання.

Дослідникам місцевої історії вже з кінця ХХ ст. довелося визначитись щодо осмислення, аналізу та описання співвідношення цілого і частини, регіонального і локального. При цьому монопольне становище традиційного краєзнавства як оптимального масштабу вивчення місцевої історії поступово піддається історичною регіоналістикою як міждисциплінарною науковою дисципліною через її більшу адекватність сучасним уявленням про процеси життєдіяльності людських спільнот і комунікативних зв'язків у територіальній площині. Зазначимо, що саме аналіз регіональних особливостей розвитку історичної думки складає основу об'єктно-предметної сфери вітчизняної історичної регіоналістики².

Подібна еволюція простежується і в сучасній українській історіографії. Зокрема, сьогодні історіографи намагаються створити новий, соціокультурний образ поступу історичної науки в Україні. Йдеться про прагнення зрозуміти еволюцію вітчизняного історіописання як складової ідейного, інтелектуального, духовного і морального вимірів локалізованої в просторі і часі епохи. Саме епоха в кінцевому підсумку формулює відповідне соціальне замовлення історичу, що зрештою втілюється в перегляді (переосмисленні) методологічно-концептуального інструментарію, удосконаленні стилів мислення, пропонуванних схем і концепцій історичного наративу.

При цьому всі соціокультурні зміни, що цілком зрозуміло, втілюються в творчості цілком конкретного історика. В сучасному історіографічному дискурсі їх пропонується аналізувати за допомогою категорії “образу історика”. Ця уявна конструкція передбачає вивчення спонукальних мотивів, сутності, тематики досліджень, наукових зацікавлень, методів виявлення, збору, обробки та аналізу джерел, ставлення до модних історіософських теорій, пануючої ідеології, прийнятих науковим співтовариством схем, моделей і стилів історіописання тощо³.

² Верменич Я. Регіоналістика історична // Енциклопедія історії України. – Т. 9. – К., 2012. – С. 165.

³ Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. – К., 2013. – С. 90-91.

Специфіку життя, діяльності і творчості українських радянських істориків, враховуючи тотальний пресинг більшовицького режиму, можна досягнути за допомогою положення про численні лояльності та багатопарову свідомість, причому обидві категорії можуть мати (і практично мали місце) не лише в діаметрально протилежних, але й антагоністичних складових⁴. Інакше кажучи, свідомість, діяльність (науково-організаційна, громадсько-політична тощо) і творчість українських істориків була своєрідним інтелектуальним фронтом з чисельними та перемінними лояльностями, своєрідним ходінням всередині, на межі чи, зрідка, за межею окресленого комуністичною, точніше радянсько-російською, ідеологією і радянською владою кола.

Олександр Оглоблін, аналізуючи з США становище українського радянського історика і спираючись на власний багатий досвід життя і праці за “советського” режиму, розумів надзвичайні труднощі своїх колишніх колег – навіть порівняно з російськими радянськими дослідниками, не кажучи вже про західних істориків. Йдеться про перебування українських радянських істориків у подвійних лабетах – ідеологічних і “національно-політичних”. Останніх майже не відчували російські історики, а серед українських західноукраїнські зазнавали більш потужного тиску порівняно зі “східняками”⁵. З цього приводу у радянські часи українські історики в неформальній обстановці дотепно іронізували: “За те, за що в Москві стрижуть нігті, в Києві – відрізають пальці, а у Львові – відрубують руки”. О. Оглоблін слушно зауважував, що доступ українських істориків до джерел порівняно з російськими був обмеженим, йому доводилось пильніше узгоджувати свої висновки з офіційними постулатами, а в галузі теоретичній, навіть в межах марксистських схем, він мав оглядатись на Москву. Хоча чимало істориків не завжди дотримувались загальноприйнятої позиції щодо зверхності “старшого брата”. Наслідки були неоднозначними, але у 1960–1980-і роки м’якшими, порівняно з 1930 – серединою 1950-х. Харківський професор І. Рибалка відверто говорив студентам на лекції у середині 1970-х років: “Тепер вже не саджають, то можна щось писати”.

Тому важко повністю погодитись з висновком О. Оглобліна про безпорадне становище українського історика щодо теорії та узагальнень, зокрема з тим, що в українській радянській історіографії панували не історики, а “історіографічні роботи”, що це були “псевдотворчість” і “псевдосинтез”. Адже були, є і будуть різні історики. Не варто легковажити чорно-білим сприйняттям радянської історіографії,

⁴ Магочій П. Українське національне відродження: Нова аналітична структура // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С. 102-103.

⁵ Див.: Оглоблін О. Думки про сучасну українську советську історіографію. – Нью-Йорк, 1963.

оскільки в ній відбувалося не лише природне накопичення фактажу, але й виходили ґрунтовні праці, робилися плідні висновки і навіть замасковані політичні узагальнення. Були праці, де, крім посилань на праці “класиків марксизму-ленінізму” і партійні документи не було нічого нового, а були й такі, де марксизмом “лише притрушували”, за висловом академіка Д. Багалія, нові підходи.

Отже, предметом статті є аналіз особливостей долі, життя і творчості двох херсонських радянських істориків, перших херсонських докторів і професорів Павла Мусійовича Денисовця (10.01.1920 – 06.12.1991) і Михайла (Соломона) Йосиповича Давидова (19.10.1917 – 22.12.1982).

Наголосимо, що їх доля нерозривно пов’язана з налагодженням професійної вищої історичної освіти в Херсоні та долею Херсонського держуніверситету. Справа в тому, що перша спроба заснувати історичний факультет була зроблена у 1946–1950 рр., коли обидва історики працювали в університеті. Відновлення підготовки істориків припадає на початок 1990-х років.

Об’єктом дослідження є регіональна історіографія Херсонщини, зокрема постаті істориків Херсонського держуніверситету. Можна сказати й ширше – провінційна регіональна історіографія.

Актуальність звернення до інтелектуальної біографії та аналізу спадщини херсонських істориків зумовлена ще однією причиною, спільною для регіональної історіографії щонайменше половини областей сучасної України. Йдеться про необхідність концептуалізації провінційної історіографії. Традиційно у фундаментальних історіографічних студиях першочергова увага надається постатям видатних, щонайменше відомих, істориків – достатньо згадати новаторську двотомну монографію О. Яся⁶. Природно, що на істориків другого ряду і провінційних місця, як правило, не вистачає. Увага до них “доходить” при вивченні історіографії окремих проблем, історії окремих вузів, установ, наукових товариств тощо. Правди ніде діти, це стосується й доробку автора статті⁷. Хоча декілька статей присвячені долі і творчості провінційних, зокрема херсонських, істориків⁸.

Так, склалось історично, що поділ вітчизняної історичної науки на “столичну” й “провінційну” існує, причому в будь-якій класифіка-

⁶ Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-і роки ХХ ст.). – К., 2004.

⁷ Водотика С. Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування. – Херсон, 2006.

⁸ Водотика С. Г. Невтомний красзнавець: Віктор Іванович Гошкевич // Південний архів. – Херсон, 1999. – № 9. – С. 65-87; Водотика С. Г., Савенок Л. А. Маловідома сторінка життя та діяльності історика та архівіста Василя Веретенникова // Чорноморський літопис. – Миколаїв. – 2011. – № 2. – С.94-98.

ції “столиць” української історіографії (Київ, Львів, Харків, Дніпропетровськ) Херсон залишається провінційним щодо історіографічного процесу. Безумовно, були спроби змінити ситуацію. Так, у 1920-і роки історичні товариства прагнули залучити провінційних істориків до спільного дослідження провідних проблем. Скажімо, саме тоді виникають численні периферійні товариства при ВУАН – в Лубнах (1922), Миколаєві (1923), Ніжині (1923), Чернігові (1924), Кам’янці-Подільському (1925), Запоріжжі (1926) тощо. Провінційні історики брали участь як в їх роботі, так і в діяльності більшості науково-дослідних структур ВУАН. Проте це не змінило того факту, що у 1920-і роки в Україні діяло три “вогнища” історичної науки – у Харкові (з тодішніх 166 вчених-істориків столиці УСРР тут було 57 або 32,5%)⁹, Києві та Одесі¹⁰.

Щодо історіографії та джерел вивчення долі херсонських істориків. Про життя та діяльність професора П. Денисовця існує декілька заміток суто інформативного характеру у довідкових виданнях¹¹. Згадки про нього містяться в історії Луцького пединституту. Більш докладно про життя, науково-педагогічну, науково-дослідну та науково-організаційну діяльність професора написали декілька розвідок науковці Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Короленка, в якому Павло Мусійович працював з 1957 по 1991 рр. Це розвідки-нарис професора В. Лобурця та його учня, професора О. Єрмака. Останньому належить найбільш розлогий з життєписів П. Денисовця¹². Його оцінки доробку попередника набувають більшої ваги з огляду на те, що тема соціально-економічної історії селянства 1920–1930-х років посідає чільне місце в його творчості. Зазначимо, що в Полтавському національному педагогічному університеті зберігають добру пам’ять про вченого, відзначивши його 90-ліття спеціальною науковою студентською конференцією. Полтавські дослідники, колеги та учні професора ґрунтовно

⁹ Наші підрахунки на основі: Санкт-Петербурзьке відділення Архіву Російської Академії Наук. Ф. 155. Оп. 2. Спр. 819, 823, 826, 828, 830, 835, 838, 840, 843, 846, 847, 856, 859, 860, 861. [Списки членів секцій наукових працівників округів України. 1927 р.].

¹⁰ *Багалій Д.* Організація української історії за рр. 1917–1927 // Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. – Т. 8. – Вип. 1. – Харків, 1930. – С. 21-22.

¹¹ *Бондарчук П.* Денисовець Павло Мусійович // Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник. – К., 2004. – Вип. 2. – Част. 2. – С. 137-138.

¹² *Лобурець В. Є.* Денисовець Павло Мусійович // Історія Полтавського педагогічного інституту в особах. – Полтава, 1995. – С. 111-113; *Єрмак О. П.* Відомий вчений-історик і педагог // Збірник матеріалів XIII студентської наукової конференції історичного факультету, присвяченої 90-річчю від дня народження проф. П.М. Денисовця. – Полтава, 2010. – С. 15-22.

проаналізували роль життя та праць Павла Мусійовича у поступі науки й освіти в Україні.

Проте у цих студіях лише в загальних рисах досліджено творчу спадщину професора П. Денисовця, специфіку його внеску у вивчення соціально-економічного життя селянства. Ми зосередимо увагу на аналізі доробку професора у вивченні соціальної структури доколгоспного селянства України у 1920-і роки у координатах інтелектуальної біографії вченого на тлі історіографічної ситуації 60-80-х років ХХ ст. Адже саме П. Денисовець одним з перших звернувся до проблеми, яку сьогодні вважають частиною соціальної історії.

Деякі слова про джерела. Передусім це праці самого вченого з історії соціальної структури доколгоспного селянства України 1920-х років¹³. Доповнюють уявлення про його особистість цінні усні спогади доцента кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету В. Павленка, колишнього студента Павла Мусійовича, люб'язно надані автору. Нарешті, це особисті враження від спілкування з професором у 1982–1984 роках, передусім письмовий відгук професора як першого опонента на захисті кандидатської дисертації автора статті¹⁴ та його усні оцінки.

Постаті М. Давидова присвячена лише невеличка замітка І. Сінкевич у довіднику “Краєзнавці України”¹⁵ та енциклопедична довідка учня професора С. Мохненка в електронній “Енциклопедії сучасної України”¹⁶. Тому основою для вивчення доробку вченого стали документи Особового фонду М. Давидова, який зберігається в Державному архіві Херсонської області, та його праці. Фонд налічує 165 одиниць зберігання і хронологічно охоплює все життя історика. Це особисті документи – автобіографія¹⁷, список нагород тощо, які да-

¹³ Денисовець П. М. К вопросу о социальном расслоении крестьянства Украины в восстановительный период (1921 – 1925 гг.) // Исторические записки. – Т. 80. – М., 1967; Влияние нэпа на социальные процессы в украинском селе (1921–1929 гг.) // Новая экономическая политика. Вопросы теории и истории. – М., 1974; Диференціація селянства України в умовах непу та її вплив на виробниче кооперування села (1921–1928 рр.) // Український історичний журнал. – 1968. – № 6. – С. 57-67; Колгоспне будівництво на Україні в 1921 – 1925 рр. – Харків, 1969 та ін.

¹⁴ Водотыка С. Г. Классовая структура крестьянства Украинской ССР в 20-е годы. Социально-экономическая характеристика. Автореферат. – К., 1984.

¹⁵ Сінкевич І. Ю. Давидов Михайло (Соломон) // Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. – К. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 57.

¹⁶ Мохненко С. С. Давидов Соломон Йосипович. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_article.php=25976.

¹⁷ Державний архів Херсонської області. – Ф. Р-3668, оп. 1, спр. 144, 5 арк.

туються відносно невеликим періодом 1955-1974 рр. Значно більше справ фонду стосується власне наукової творчості професора. Інформативність цих матеріалів суто радянська – вони практично не відрізняються, крім редакційних правок, від опублікованих матеріалів. З огляду на обставини радянської дійсності іншого годі було чекати. Очевидно, внаслідок самоцензури всі підготовчі для видання матеріали були знищені самим автором, що було типовою ситуацією для більшості особистих архівів радянських істориків. Мало відомостей для розуміння інтелектуальної біографії М. Давидова дають і конспекти його лекцій з історії КПРС, яку він викладав у Херсонському сільськогосподарському інституті з середини 1950-х до кінця життя. Ця ідеологічна дисципліна мала єдину програму, стабільні підручники і курси лекцій московських авторів. При викладанні дозволялося залучення матеріалу з історії компартії республіки та її місцевих організацій. М. Давидова долучили до написання “Очерков истории Херсонской областной партийной организации” – дивна для сучасних читачів відсутність назви партії, а для радянських часів природна, адже існувала лише комуністична партія. На самих лекціях, за споминами учнів професора, він допускав певні “вольності”, але такі речі в архіві не відклалися. Своєю ерудицією й уважним ставленням до допитливих студентів М. Давидов намагався прищепити любов до історії, що мало позитивні наслідки. Так, одного зі студентів-агрономів він переконав змінити фах, і наразі його колишній учень доктор історичних наук, професор В. Ткаченко викладає історію в Московському державному університеті імені М.В. Ломоносова. Крім того, були використані спогади його аспіранта С. Мохненка та молодших колег з інших вузів Херсона.

Найбільш інформативними є підготовчі матеріали до написання дослідницьких праць з авторськими помітками. Це виписки з документів центральних архівів, статистичні матеріали, нотатки з літератури стосовно життя і діяльності О.Цюрупи, французької інтервенції на півдні України, історії міст і сіл Херсонської області. Дослідницька “лабораторія” вченого характеризує його як вдумливого професійного історика далеко не провінційного рівня. Очевидно, що соціальне замовлення суттєво скоригувало творчі уподобання дослідника, адже саме виконання настанов і вказівок партії дозволяло професору виживати в радянських умовах і отримувати певні преференції. Проте творча вдача М.Давидова не могла задовольнитись прокрустовим ложем радянської історіографії. Хист до образного мислення, творчого й неординарного осмислення історичних подій спонукав професора до художньої творчості – написання повістей і сценаріїв.

Найбільше відкриття нас чекало при вивченні листування Михайла Йосиповича. Серед його кореспондентів були син і сестра О. Цюрупи, місцеві партійні функціонери. Нашу увагу привернуло

листування з відомою російською вченою Е. Генкіною, в якому на високому професійному рівні обговорювалися проблеми продовольчої політики більшовиків у 1918–1920 рр. Це мало визначальне значення при виборі теми і підготовці докторської дисертації М. Давидовим та його становленні як непересічного дослідника¹⁸.

Отже, доля звела в Херсонському університеті у 1946–1950 рр. істориків П. Денисовця і М. Давидова. Вони уособлювали типову генерацію українських радянських істориків – покоління фронтовиків. Перший очолював випускаючу кафедру історії, а другий був секретарем партійного бюро тодішнього інституту.

П. Денисовець пройшов типовий життєвий шлях істориків – вихідців з повоєнного селянства. Після здобуття середньої освіти сільський юнак навчався на історичному факультеті Київського національного університету. Його навчання перервала війна, в якій він брав участь в якості штурмана і заслужив добру згадку за героїчні та професійні дії маршала авіації С. Руденка. Так, у боях за визволення від нацистів Білорусі лейтенант авіації, штурман ланки нічних бомбардувальників ПО-2 Павло Денисовець після ушкодження літака та поранення зумів довести машину до свого аеродрома. За врятування екіпажу та літака, успішне виконання завдання дістав бойову нагороду¹⁹. Цей епізод засвідчив головні якості людини і вченого – твердість, мужність, сміливість. У мирні роки це проявилось у дещо контраверсійному поєднанні принципівості та людяності, у намаганні сполучити несполучувані для значної частини мого покоління (не кажучи вже про наступні генерації) речі – вірність звичним настановам-наказам та прагнення до істини.

У повоєнні роки Павло Мусійович став одним з перших науковців-істориків Херсонського державного педагогічного інституту, очолюючи кафедру історії і захистивши у 1948 р. у Київському державному університеті кандидатську дисертацію на тему “Боротьба робітників і селян Херсонщини і Миколаївщини проти німецько-австрійських окупантів у 1918 р.”. Таким чином, він став першим в Херсоні істориком зі вченим ступенем.

М. Давидов народився 19.10.1917 р. в єврейській родині м. Мелітополь. Наступного року родина втратила батька, і мати з трьома дітьми зіткнулася з численними труднощами. У 1932 р. родина переселяється до Херсона, де Михайло вчиться на слюсаря і одночасно працює на швейній фабриці, допомагаючи рідним вижити у роки голодомору. Протягом 1935–1941 рр. юнак опановує фах історика в Одеському університеті. З початком війни закінчив курси пропа-

¹⁸ Державний архів Херсонської області. – Ф. Р-3668, оп. 1, спр. 142, 147.

¹⁹ Руденко С. И. Крылья победы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: militera.lib.ru/memo/Russian/rudenko/08.html.

гандистів і протягом 1941–1942 рр. був інструктором пропаганди в Червоній армії Західного фронту. Після поранення і 10-місячного лікування став інвалідом III групи і до жовтня 1944 р. перебував з родиною в Казахстані, працюючи у школі, заввідділом райкому партії, заступником завідуючого військового відділу Алма-Атинського міськкому партії. Повернувшись до Херсона, працює журналістом в обласній газеті “Наддніпрянська правда”, а з 1945 р. починає науково-педагогічну діяльність на історичному факультеті Херсонського пединституту (викладач, завідуючий кафедрою всесвітньої історії).

Після ліквідації історичного факультету долі вчених розійшлися, але їх подальший життєвий шлях і, головне, інтелектуальні біографії, наочно відображають особливості розвитку провінційної радянської української історичної науки. П. Денисовець протягом 1950–1957 рр. працював у педагогічних інститутах Івано-Франківська та Луцька завідувачем кафедри і ректором. Наступні 34 роки життя були пов’язані з Полтавським національним педагогічним університетом ім. В. Г. Короленка, в якому він обіймав посади доцента, професора, завідувача кафедри, декана історичного факультету. У 1969 р. першим із гуманітаріїв даного вузу захистив докторську дисертацію за темою “Колгоспне будівництво на Україні у 1921–1925 рр.” у Київському державному університеті. Професор П. Денисовець зробив значний внесок у розбудову історичної освіти в Полтаві, становлення краєзнавчого руху, підготовку науково-педагогічних кадрів. Його перу належить близько 145 опублікованих наукових праць. З них найбільший інтерес як для історіографів, так і для дослідників історії соціальної структури селянства становлять праці вченого з історії доколгоспного селянства 1920-х років. Можна сказати, що він був одним з перших дослідників у царині соціальної історії.

Очевидно, що увага вченого до проблем поступу соціальної структури селянства у доколгоспному радянському селі була невинуватою. Дотримання догматів марксизму-ленінізму, а точніше неосталінізму, було обов’язковим у дослідженні проблем боротьби за перемогу соціалізму та комунізму. У такій ситуації кон’юнктурникам було легко. Важко було тим, хто намагався зберегти об’єктивність та наукову етику, до того ж у провінції. В цьому сенсі історія непу була порівняно політкоректна, мало досліджувана і водночас у достатній мірі апробована, забезпечена архівами – тобто давала можливість реалізувати свій творчий потенціал.

Єдиним реальним конкурентом П. Денисовця у дослідженні історії колгоспного будівництва на докторському рівні виявилася московська дослідниця українського походження й за тодішніми мірками українофільських поглядів Г. Чмига (1914–1998), яка ще у 1954 р. захистила кандидатську дисертацію за темою “Колхозное

строительство на Украине в восстановительный период (1921–1925 гг.)”²⁰ і у 1967 р. докторську дисертацію “История колхозного движения на Украине (1917–1929 гг.)”²¹. Утім, проблема взаємодії колгоспно-кооперативного руху і соціальної диференціації селянства на середину 1960-х років залишалася практично недослідженою. Вивчення класової структури доколгоспного селянства України передбачало з’ясування динаміки питомої ваги найбільших соціально-класових груп селянства (батрацтва, бідноти, середняків, заможних) впродовж 1920-х років, виявлення характеру і темпів цих змін, їх соціально-економічної детермінації за умов багатокладного господарювання.

Виходячи з ленінської концепції щодо зміни соціальної структури селянства протягом 1920-х років залежно від політики комуністичної партії на селі, П. Денисовець уважно вивчив динаміку та основні етапи еволюції соціальної структури селянських господарств, прослідкував взаємозв’язок класової диференціації з розвитком кооперативної. Він проаналізував безпосередній зв’язок між темпами колгоспного руху і глибиною соціального розшарування в окремих регіонах і довів, що соціальною основою колгоспів до осені 1929 р. була біднота. Вчений дослідив чисельний склад селян-колективістів і довів, що їх питома вага була незначною²², тобто фактично довів недовір політики влади щодо соціалістичних перетворень села в умовах непу. Доводячи, що домінуючою тенденцією поступу соціальної структури селянства 1920-х років було переважання середнього селянства, дослідник з’ясував особливості цього феномену в окремих природно-економічних регіонах України – Степовому, Поліському, Лівобережному і Правобережному²³.

Автор цієї статті познайомився з професором П. Денисовцем восени 1982 р. на республіканській науковій конференції, присвяченій історії соціальної структури українського соціуму. Між поважним і молодим дослідниками на конференції розгорнулася публічна дискусія (а це було рідкістю в часи брежнєвського застою) щодо

²⁰ Чмыга А. Ф. История колхозного строительства на Украине в восстановительный период: автореф. Диссертация. – М., 1954. Ця типова для сталінських часів робота у значно переробленому вигляді була опублікована через п’ять років: Чмыга А. Ф. Очерки по истории колхозного движения на Украине (1921–1925 гг.). – М., 1959.

²¹ Чмыга А. Ф. История колхозного движения на Украине (1917–1929 гг.): Диссертация. – М., 1967. Цікаво, що ВАК СРСР затвердив дисертацію лише у червні 1969 р., тобто в рік захисту П. Денисовцем докторської дисертації.

²² Денисовець П. М. Колгоспне будівництво на Україні в 1921–1925 рр. – Харків, 1969. – С. 100–136.

²³ Денисовець П. М. Диференціація селянства України в умовах непу та її вплив на виробниче кооперування села (1921–1928 рр.) // Український історичний журнал. – 1968. – № 6. – С. 149.

принципів виокремлення соціальних груп доколгоспного селянства і методики тлумачення наслідків гніздового динамічного перепису селянських господарств 1929 р., одного з видів масових джерел щодо вивчення соціальної історії селянства 1920-х років. Йшлося про міру застосування натуральних (розмір засіву, кількість робочої і продуктивної худоби) і ринкових (вартість засобів виробництва і найманої робочої сили) ознак селянських господарств для з'ясування його соціального обличчя. Це безпосередньо впливало на визначення питомої ваги капіталістичних господарств у 1929 р. і, відповідно, на обґрунтованість зарахування офіційно репресованих владою 200 тис. селянських господарств в ході колективізації до “куркулів”. Простіше кажучи, насправді йшлося про соціальний склад противників радянської влади на селі на рубежі 1920–1930-х років, хоча про це відкрито і не говорилося. Ця публічна дискусія викликала жвавий інтерес учасників секції. Обмін думками було продовжено в кулуарах, де обстановка була більш розкутою. Щодо позиції молодого науковця Павло Мусійович висловлювався водночас категорично і поблажливо.

Все це допомогло автору реально, буквально “на пальцях”, усвідомити декілька важливих передумов продуктивної дослідницької праці – необхідність всебічного дослідження джерел, поваги до думок колег, важливість ретельного обґрунтування та коректного оформлення своїх висловлювань при публічних виступах, врешті-решт соціальної й людської відповідальності історика. Дискусія була продовжена під час захисту автором кандидатської дисертації 23 лютого 1984 р. у спеціалізованій вченій раді Інституту історії АН УРСР, причому П.Денисовець перетворив свій виступ на суспільно-політичний, буквально фронтний спіч щодо відповідальності відомих вчених за опубліковані наслідки своїх досліджень. Але то вже інша історія.

Підсумовуючи, зазначимо, що професор Павло Мусійович Денисовець зробив помітний внесок у вивчення соціально-економічної історії селянства України у роки непу, що підтверджується сучасними історіографами²⁴. Він став одним із піонерів фахової історичної освіти в Херсонському державному університеті. Його науково-педагогічна, дослідницька і життєва позиція сприяла вихованню значної кількості науковців-істориків.

По-іншому, але не менш цікаво склалась творча доля Михайла Давидова. Після ліквідації історичного факультету його переводять до Херсонського сільгоспінституту, де М.Давидов працює викладачем, доцентом, у 1974–1982 рр. очолює кафедру історії КПРС і

²⁴ Лазуренко В.М. Соціальна стратифікація українського селянства доби НЕПу: історіографія 60-90-х років ХХ ст. // Історичний архів. Наукові студії. – Миколаїв. – 2011. – Вип. 7. – С. 107-110 та інші.

філософії. У 1955 р. захистив кандидатську дисертацію в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка за звичайною для радянських часів темою “Роль печати в борьбе КПСС за воспитание масс в духе идеологии дружбы народов СССР в 1946–1954 годах (на материалах Украинской ССР)”. У річці радянських традицій М. Давидовим була підготовлена і видана (1960 р. в Києві та 1961 р. в Москві) монографія про бійця ленінської гвардії, херсонця, який вчився в сільськогосподарському училищі, на базі якого було створено Херсонський сільськогосподарський інститут – “Александр Дмитриевич Цюрупа”. Він брав участь у написанні “Очерков истории Херсонской областной партийной организации”, обласного тому “Історії міст і сіл Української РСР”²⁵, редагував археографічний збірник “Херсону 200 лет. 1778–1978”, очолював методичну раду з лекційної майстерності. У 1960 р. М. Давидов отримав вчене звання доцента, що тоді надавало порівняно високого соціального статусу. У ті часи доцентів у вузах Херсона були одиниці.

Поява у 1971 р. монографії М. Давидова “Борьба за хлеб: Продовольственная политика Коммунистической партии и Советского государства в годы гражданской войны”²⁶ стала дійсно неординарним явищем у радянській історіографії, оскільки в ній по-новому оцінювалась ефективність запровадження В. Леніним політики воєнного комунізму і аргументовано доводилося існування продуктообміну при проведенні хлібозаготівель, використання механізму кооперації в процесі забезпечення населення продовольством.

Не заперечуючи факт формування розподільчих принципів на основі продрозверстки, продармій, монополії диктатури пролетаріату на основні продукти сільського господарства, класового принципу забезпечення городян за рахунок села, провінційний історик мав сміливість обґрунтувати використання гнучкого заготівельного та розподільчого механізму в центрі й на місцях як важливого елемента цієї диктатури, що опосередковано підважувало ленінські настанови.

Такий підхід викликав чимало опонентів серед ортодоксальних противників трансформації сталінського канону. Тому захист М. Давидовим докторської дисертації “Продовольча політика Комуністичної партії і Радянської держави в період Жовтневої революції і громадянської війни в 1917–1920 рр.” відбувся 28 березня 1974 р., тобто лише через три роки після виходу монографії, в Москві. Для захисту було обрано провідну академічну установу СРСР – Інститут історії СРСР АН СРСР. Дисертант змінив спеціальність з “Історії КПРС” на

²⁵ Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. – К., 1972.

²⁶ Давыдов М.И. Борьба за хлеб: Продовольственная политика Коммунистической партии и Советского государства в годы гражданской войны (1917-1920). – М., 1971.

“Історію СРСР”, що вже само по собі для провінційного історика було неординарною акцією. Очевидно, що авторитет цієї спеціалізованої вченої ради мав нейтралізувати потенційних недоброзичливців. І все ж захист відбувся не без проблем – з 19 присутніх членів спецради 15 віддали свої голоси на користь здобувача. За тодішньою процедурою для позитивного рішення необхідно було 2/3 голосів, тобто долю захисту вирішили 2 голоси²⁷.

Захист дисертації відбувся напередодні зняття з роботи директора Інституту історії СРСР АН СРСР і голови спецради П. В. Волобуєва, лідера “нового напрямку” радянської історіографії. Прихильники цієї течії критично оцінювали неминучість жовтневого перевороту, визнавали стихійність подій 1917 р., стверджували альтернативність розвитку російської історії. Врешті напромак було визнано “ревізіоністським”, що “зазіхає на теоретичні, програмні, стратегічні і тактичні основи ленінізму”, а його лідера було піддано адміністративним репресіям. Отже, М. Давидов встиг із захистом буквально в “останній вагон”.

Очевидно, що ці нагінки, сам процес підготовки і захисту дисертації не міг не відбитися на стані здоров’я вченого. У всякому разі, після захисту, в умовах брежнєвського застою, дослідник не лише полишив спроби модернізації, не кажучи вже про трансформацію, радянського канону ленінської аграрної політики, а й залишив активну творчу діяльність.

Виникає закономірне питання про наявність у Михайла Йосиповича “ангела-охоронця”, який зумів провести херсонського науковця через всі складнощі до успішного захисту. Аналіз листування М. Давидова свідчить, що ним була Есфір Борисівна Генкіна (1901–1978) – відомий радянський історик, учениця М. М. Покровського, лауреат сталінської (Державної) премії, яка в той час працювала науковим консультантом Інституту історії СРСР АН СРСР. Мабуть, саме під її впливом, як прихильника “нового напрямку” в історіографії, херсонський історик засумнівався у вірності канонічних оцінок продовольчої диктатури 1918–1920 рр., упевнився у вірності концептуальних підходів “нового напрямку” і навів у своїх працях відповідні факти й узагальнення. До такого вибору він був підготовлений своїм попереднім життям і науковою творчістю, психологічно розумів необхідність оновлення застарілих догм. Саме такий підхід відповідав його творчій вдачі, сумлінню фахівця-історика, якого гнітила задушлива атмосфера радянських реалій і принижувала роль оспівувача “переможної ходи” комунізму.

Підводячи підсумок наголосимо, що історична регіоналістика цілком доречно включила до своєї об’єктно-предметної сфери аналіз регіональних особистостей. Даний аспект біографістики заслуговує

²⁷ Державний архів Херсонської області. – Ф. Р-3668, оп. 1, спр. 146, акр. 62-67.

на посилену увагу дослідників, оскільки творчість місцевих істориків займає поважне місце в поступі історичної науки. Хоч як це було складно, але деякі з них зуміли тією чи іншою мірою відійти від сталінського і неосталінського історико-партійного канону і зробили спробу трансформувати радянське бачення історіописання, хоча й в межах марксистської методології. Очевидно, частину радянських українських істориків не влаштувала роль оспівувачів “переможної ходи комунізму”, “мудрої ленінської політики” верхівки партії, а тому вони намагались переосмислити хоча б деякі радянські схеми історії. Вже цим вони готували ґрунт для появи істориків нового покоління, яким самою долею призначено творити нове концептуальне бачення українського історіописання.

Сучасному поколінню істориків варто подолати легковажні та поверхові оцінки української радянської історіографії й аналізувати поступ регіональної історичної думки, враховуючи тодішні реалії, із залученням сучасного методологічного інструментарію – історичної регіоналістики, інтелектуальної біографістики, історії соціальної психології. Не всі провінційні історики другого плану знаходяться поза історіографічним процесом. Наполегливі творчі пошуки, контакти з провідними дослідниками столиць роблять їх учасниками мейнстріму вітчизняного історіописання.

ВОДОТЫКА С. Локальний срез прогресса исторической науки в координатах исторической регионалистики. В статье проанализированы региональные особенности эволюции отечественной исторической науки на примере жизни, творчества и интеллектуальной биографии двух преподавателей исторического факультета Херсонского государственного университета 1946 – 1950 годов – первых в городе кандидата исторических наук П.Денисовца и доктора исторических наук М.Давыдова. Обосновано положение о том, что без изучения историографического процесса в регионах, на периферии центров исторической науки, сложно полноценно реконструировать развитие украинского историописания. Автор утверждает, что целеустремленный научный поиск и творческие контакты с ведущими исследователями столичных центров могут переместить провинциальных историков с обочины в эпицентр историографического процесса.

Ключевые слова: историческая регионалистика, интеллектуальная биография, Херсон, П.Денисовец, М.Давыдов.

VODOTYKA S. The Local Dimension of the Progress of Historical Science in the Framework of the Historical Regional Studies. The article analyzes the regional characteristics of national historical science progress as exemplified in lives and intellectual biographies of two former professors of the History Faculty of Kherson State University. They were also the first candidate of historical sciences (P. Denysovets) and doctor of historical sciences (M. Davydov). Author proves that without studying the historiography process on the periphery of the historic knowledge centers, it is difficult to reconstruct the progress of Ukrainian

historiography fully. Author argues that persistent quest research and creative links with leading scientists metropolitan centers can move from provincial historians margins apogee in the historiographical process.

Keywords: regional history, intellectual biography, Kherson, P. Denysovets, M. Davydov.

References

Bahalij D. (1930). Orhanizatsiia ukrains'koi istorii za rr. 1917 – 1927. *Naukovi zapysky Kharkivs'koi naukovo-doslidnoi kafedry istorii ukrains'koi kul'tury*. (Vol. 8, Issue. I.) Kharkiv. [in Ukrainian].

Bondarchuk P. (2004). Denysovets' Pavlo Musijovych. In *Ukrains'ki istoryky XX stolittia: Biobibliohrafichnyj dovidny*. Issue. 2 (II), 137-138). Kyiv. [in Ukrainian].

Chmyga A. F. (1954). *Istoriya kolkhoznogo stroitel'stva na Ukraine v vosstanovitel'nyj period*. [The history of collective farming in the Ukraine in the recovery period]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Moskva. [in Russian].

Chmyga A. F. (1959). *Oчерки по истории колхозного движения на Украине (1921–1925 гг.)*. Moskva. [in Russian].

Chmyga A.F. Chmyga A.F. (1967). *Istoriya kolhozного движения на Украине (1917–1929 гг.)*. (Candidate's thesis). Moskva. [in Russian].

Davydov M.I. (1971). *Bor'ba za xleb: Prodovol'stvennaya politika Kommunisticheskoy partii i Sovetskogo gosudarstva v gody grazhdanskoj vojny (1917–1920)*. Moskva: Mysl'. [in Russian].

Denisovec P. M. (1967). K voprosu o social'nom rassloenii krest'yanstva Ukrainy v vosstanovitel'nyj period (1921–1925 gg.). In *Istoricheskie zapiski*. Vol. 80, (pp. 104-125) Moskva. [in Russian].

Denisovec P. M. (1974). Vliyanie ne'pa na social'nye processy v ukrainskom sele (1921–1929 gg.). In *Novaya e'konomicheskaya politika. Voprosy teorii i istorii*. Moskva. [in Russian].

Denysovets' P.M. (1968). Dyferentsiatsiia selianstva Ukrainy v umovakh nepu ta ii vplyv na vyrobnyche kooperuvannia sela (1921–1928 rr.) *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical journal*, 1, 57-68. [in Ukrainian].

Denysovets' P.M. (1969). *Kolhospne budivnytstvo na Ukraini v 1921–1925 rr.* Kharkiv. [in Ukrainian].

Istoriia mist i sil Ukrains'koi RSR. Kherson's'ka oblast'. (1972). Kyiv. [in Ukrainian].

Kolesnyk I. (2013). *Ukrains'ka istoriografii: kontseptual'na istoriia*. Kyiv: Institut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Lazurenko V.M. (2011). Sotsial'na stratyfikatsiia ukrains'koho selianstva doby NEPu: istoriografii 60-90-kh rokiv XX st. *Istorychnyj arkhiv. Naukovi studii*, 7, 107-110. [in Ukrainian].

Liburets' V. Ye. (1995). Denysovets' Pavlo Musijovych. In *Istoriia Poltavs'koho pedahohichnoho instytutu v osobakh* (pp. 111-113). Poltava. [in Ukrainian].

Mahochij P. (1991). Ukrains'ke natsional'ne vidrodzhennia: Nova analitychna struktura. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical journal*, 3, 97-107. [in Ukrainian].

Mokhnenko S. S. Davydov Solomon Josypovych. Retrieved from http://esu.com.ua/search_article.php=25976. [in Ukrainian].

Ohloblin O. (1963). *Dumky pro suchasnu ukrains'ku soviets'ku istoriohrafiiu*. N'iu-Jork. [in Ukrainian].

Rudenko S. Y. Kryl'ia pobedy. Retrieved from militera.lib.ru/memo/Russian/rudenko/08.html. [in Russian].

Sinkevych I. Yu. (2003). Davydov Mykhajlo (Solomon). In *Kraieznnavtsi Ukrainy (Suchasni doslidnyky ridnoho kraiu): Dovidnyk. Vol. 1*, (p. 57). Kyiv – Kam'ianets'-Podil's'kyj. [in Ukrainian].

Vermenych Ya. (2009). Lokal'ni rivni suchasnoho istorychnoho piznannia: sprobna typolohizatsii. *Rehional'na istoriia Ukrainy*, 3, 9-40. [in Ukrainian].

Vermenych Ya. (2012). Rehionalistyka istorychna. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy. Vol. 9*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Vodotyka S. G. *Klassovaya struktura krest'yanstva Ukrainskoj SSSR v 20-e gody. Social'no-e'konomicheskaya kharakteristika*. [The class structure of the peasantry of the Ukrainian SSR in the 20s. Socio-economic characteristics]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kiev. [in Russian].

Vodotyka S. H. & Savenok L. A. (2011). Malovidoma storinka zhyttia ta diial'nosti istoryka ta arkhivista Vasylia Veretennykova. *Chornomors'kyj litopys*, 2, 94-98. [in Ukrainian].

Vodotyka S. H. (1999). Nevtomnyj kraieznnavets': Viktor Ivanovych Hoshkevych. *Pivdennej arkhiv*, 9, 65-87. [in Ukrainian].

Vodotyka S. H. (2006). *Istorychna nauka USRR 1920-kh rokiv: sotsiopolitychni, orhanizatsijni ta kontseptual'ni osnovy funktsionuvannia*. Kherson. [in Ukrainian].

Yas' O. (2004). *Istoryk i styl'. Vyznachni postati ukrains'koho istoriopysannia u svitli kul'turnykh epokh (pochatok XIX – 80-i roky XX st.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Yermak O. P. (2010). Vidomyj vchenyj-istoryk i pedahoh. Abstracts of Papers *Zbirnyk materialiv XIII students'koi naukovoï konferentsii istorychnoho fakul'tetu, prysviachenoï 90-richchiu vid dnia narodzhennia prof. P.M. Denysoutsia*. (pp. 15-22). Poltava. [in Ukrainian].